

Література:

1. Блюм Дебора. Полевое руководство для научных журналистов/ Под ред. Деборы Блюм, Мэри Кнудсон, Робин Маранц Хениг; Пер. с англ. – М: Альпина нон – фикшн, 2018. – С. 131-139
2. Боженя Кецмур. Специфіка журналістського розслідування у друкованих СМІ.-Львів: Вісник Львівського університету, 2016. – С. 55–60.
3. Лілієнталь Фолькер. Розслідування. Пер. з нім. В. Климченко. Київ: Центр вільної преси, 2016. –135 с.
4. Носке Геннінг. Журналістика: що треба знати та вміти / Книжка для читання та підручник. Київ: Центр вільної преси, 2017. С. 311-313.
5. Роман Анин: «Расследование – это такой хирургический жанр» [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://jmlst.ru/roman-anin>. – Назва з екрана.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-042-1-39>

**ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС
У КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ
РОЗВИТКУ ЖУРНАЛІСТИКИ**

Приступенко Т. О.

*кандидат історичних наук, професор,
завідувач кафедри періодичної преси*

Євдокименко І. М.

*асистент кафедри історії журналістики
Інститут журналістики Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Світові тенденції розвитку журналістики в сучасних умовах позначаються кількома чинниками. Серед них необхідно виділити: взаємодію та взаємозв'язки медіа з владними інститутами, на які впливають політичні, економічні, технологічні вектори розвитку суспільства; вплив медіасфери на аудиторію; безпосередня практичні діяльність журналістів, в основу якої мають бути покладені принципи саморегуляції фаху та відповідні професійні стандарти.

Ці важливі проблеми, а також інші фактори сучасного інформаційного суспільства та різні аспекти функціонування медіа є постійним предметом наукового аналізу західноєвропейських вчених і медіаекспертів. Вивчаючи тенденції розвитку медіасфери, дослідники пропонують важливий спектр теоретичних напрямів, пов'язаних з комплексними характеристиками сучасної медіасистеми. Серед них особлива увага приділяється кільком детермінантам, які є загальноутворюючими щодо формування інформаційного простору держави. Це передусім політичний чинник, який надзвичайно активно впливає на медіасистему, визначає рівень політичної свободи; це економічний чинник, який сприяє формуванню ринку преси, сприятливому інвестиційному клімату в цій галузі діяльності; це гуманітарний чинник, в основі якого закладений взаємозв'язок медіа з аудиторією щодо її запитів та інтересів, саме тут відбувається формування національних характеристик медіасфери; це технологічний чинник, який призводить до створення та функціонування новітніх засобів інформації на необмежену аудиторію; це і соціологічний чинник, який дає змогу говорити про вплив на сучасне інформаційне суспільство тих важливих процесів і змін, що відбуваються в соціальній дійсності.

Вивчаючи різні моделі та тенденції західноєвропейських дослідників щодо медіасфери, необхідно зазначити, що їх наукові зусилля та інтереси розподілилися за такими векторами: а) трансформація медіа під впливом соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві; зростання їх соціальної відповідальності перед аудиторією концепції Ю. Хабермаса [1] та Д. Мак-Квейла [2], Д. Халліна та П. Манчіні [3]; б) характеристики особливостей сучасних медіа в умовах трансформації інформаційного простору (концепція Маклюена «медіа є повідомлення») [4]; в) моделі медіасистеми транзитного суспільства в основі яких – аналіз преси країн Центральної та Східної Європи, що утворилися на політичному ландшафті після розпаду СРСР та країн так званого соціалістичного табору.

Щодо першого вектора наукових досліджень у галузі сучасних тенденцій розвитку журналістики, то у їх основі лежить передусім теорія Ю. Хабермаса про сучасний стан традиційних ЗМІ, які залежать від таких чинників, як прибуток, реклама, зміна інтересів та уподобань аудиторії тощо. На ці тенденції негативно накладається й чинник свободи слова, який значно звужує можливість медіа вільно транслювати інформацію та реальну дійсність у суспільстві. Відтак, преса, за концепцією Ю. Хабермаса, повинна активно формувати громадську думку, сприяти участі громадян у політичних кампаніях та

суспільних процесах, створюючи при цьому конкурентний ринок світоглядних позицій [5].

В основі ідей Ю. Хабермаса, а далі Д. Мак-Квейла (соціальна відповідальність медіа перед суспільством) лежать так звані нормативні (класичні) теорії преси, які досліджують функціонування ЗМІ залежно від відповідних історико-політичних, економічних і гуманітарних умов розвитку суспільства. До уваги беруться взаємини держави та бізнесу, їх вплив та втручання в діяльність преси, її статус у суспільстві, а відтак – наскільки медіа є дієвими та ефективними щодо виконання своїх функцій. Авторами такої класифікації нормативних теорій преси стали вчені Ф. Сіберт, Т. Петерсон і У. Шрамм, які на основі історико-хронологічного аналізу сформуvalи чотири моделі журналістики [6].

Серед них – авторитарна, лібертаріанська; теорія соціальної відповідальності та тоталітарна модель журналістики. Одним із основних концептів цих моделей є можливість відзначати відмінності між різними системами преси на основі аналізу діяльності соціальних інститутів суспільства та їх впливу на журналістику. В основу такого підходу вчені поклали базисні погляди та уявлення, які циркулюють у певному суспільстві щодо природи взаємодії суспільства та преси, суспільства й держави, розуміння істини та знання, ставлення людини до держави тощо.

Авторитарна модель передбачає безпосередню залежність медіа від влади, вони виступають її засобом впливу на суспільство, аудиторію та соціальні інститути. Подібне функціонування ЗМІ можливе не лише в межах авторитарних режимів, а й зустрічається в демократичних суспільствах, коли, наприклад, журналісти не є в опозиції до влади, а, навпаки, демонструють лояльне ставлення до неї. Остання ж встановлює прихований контроль над медіа, здійснює цензуру у різних сферах. Цю модель ЗМІ, можна вважати цілком актуальною і в наш час, адже кожна влада намагається контролювати соціальні інститути держави, серед яких – і журналістика, як один із важливих соціальних інститутів суспільства.

Лібертаріанську теорію журналістики слід розглядати як протиположну авторитарній. У її межах медіа функціонують в умовах вільного ринку ідей, медіа є незалежними від влади. Саме вільна преса є тим необхідним чинником самодостатнього й самоорганізованого суспільства, в якому циркулює плюралізм думок, а прогрес залежить від вибору раціональних думок. В цій моделі зародилася одна з головних функцій журналістики – функція критики й контролю, а також розуміння преси як «четвертої влади». Цікаво, що ця модель функціонувала в ХІХ ст. у Швейцарії. Сьогодні вона простежується в діяльності медіа в США, конкретизуючись у функцію «сторожової

собаки». Однією із негативних рис цієї моделі є надмірна комерціалізація системи ЗМІ.

Тоталітарна модель журналістики передбачає абсолютний контроль пануючої партії / влади на медіа, наявність рамкових правил подачі інформації та цензури. Журналістика тут повинна виконувати лише позитивну функцію, впливати та виховувати аудиторію відповідно до програмних цілей партії / влади. Ця модель походить з марксистсько-ленінського вчення про пресу і відповідним чином була присутня в журналістській практиці колишнього СРСР та країн так званого соціалістичного табору. Тоталітарну модель преси практикували й націонал-соціалісти 1933–1954 рр. у Німеччині. Сьогодні ця модель існує в таких країнах, як Китай, Північна Корея, В'єтнам, Куба, Росія, Білорусь.

Модель **соціальної відповідальності** виникла в США в 40-х рр. ХХ ст. й була оформлена під час роботи Комісії зі свободи преси, зокрема на основі досліджень її члена професора В. Хокінга. Були визначені основні завдання медіа: 1) інформувати, розважати, продавати, але головним чином переводити конфлікт в межі дискусії; 2) використовувати трибуну ЗМІ може кожний, якщо у нього є що сказати; 3) діяльність медіа контролюють громадська думка, дії споживачів, професійна етика журналістів; 4) заборонено серйозне втручання медіа в приватне життя та життєво важливі громадські інтереси; 5) медіа перебувають у приватних руках, якщо тільки уряд не змушений буде взяти частину з них (або заснувати нові) у свої руки в інтересах суспільства; 6) медіа повинні взяти на себе зобов'язання з соціальної відповідальності. Якщо такого не станеться, пресу повинні до цього змусити.

Основний концепт цієї теорії полягає в тому, що суспільство повинно вимагати від медіа виконання суспільних обов'язків, надання різних поглядів, запровадження високих професійних стандартів в діяльності. Держава ж повинна передусім встановлювати межі функціонування ЗМІ, залишаючи за собою право законодавчого втручання, якщо саморегуляція медіа буде не надто ефективною. Ця модель існує в тих чи тих формах практично в усіх демократичних країнах.

Під час застосування теорії соціальної відповідальності на практиці уточнювалися її теоретичні поняття, практичні механізми, висувалися нові концепти.

Однією з таких концепцій стала теорія «журналістської еліти» Б. Ракера. Відповідно до неї всі медіа повинні перейти (від власників) під керування журналістів-професіоналів, які й використовуватимуть весь потенціал преси на благо суспільства. Одними з перших видань, які застосували цю концепцію в реальну практику, стали французькі газети «Фігаро» та «Монд».

Відомий дослідник Д. Мак-Квейл розширив «чотири теорії преси» Ф. Сібберта, Т. Петерсона та У. Шрамма, додавши до них модель країн, що розвиваються, та модель демократичної участі. Концепцію підзвітності медіа суспільству сформулював Д. Мак-Квейл як реакцію на сенсаційність та порушення етичних принципів у діяльності преси, що негативно позначається на реакції аудиторії. Цей концепт зміцнює зв'язок громадянського суспільства та медіа.

Ідейними послідовниками авторів «чотирьох теорій преси» вважаються вчені Д. Халлін і П. Манчіні, які проаналізували сучасні системи медіа, залучивши спеціальні виміри для їх порівняння сформували три моделі («ідеальні типи») медіасистем: 1) північно-атлантична (ліберальна) модель (США, Велика Британія, Канада, Ірландія); 2) північноєвропейська (корпоративно-демократична) модель (Німеччина, Австрія, Швейцарія, Данія, Бельгія, Фінляндія, Норвегія, Швеція, Нідерланди); 3) середземноморська (поляризовано-плюралістична) модель (Італія, Іспанія, Греція, Франція, Португалія) [8].

Британські дослідники Д. Каррен і Д. Сітон розглядають національну культуру, традиції, цінності та суспільні настрої населення як важливі детермінанти розвитку й становлення національних медіасистем [10, 11].

Для країн молодого демократії, які утворилися після розпаду СРСР та країн так званого соцтабору, особливе значення мають дослідження західних вчених. У цьому контексті варто відзначити праці американського дослідника К. Волтмера [12], в яких автор представив модель «фрагментованого плюралізму», гібридні варіанти «обмеженої демократії» та «електорального авторитарізму». Саме ці чинники формують на тлі процесів гібридизації та модернізації медіасистем особливі моделі політико-медійних відносин, відмінних від західних демократій.

Особливий інтерес для нас становлять дослідження польського науковця К. Якубовича, який відзначає, що на теренах Центральної та Східної Європи існує дві моделі медіасистем – «наслідувальна» та «атавістична» [13].

Важливо підкреслити, що політичні та економічні умови в пострадянських країнах, наявність неформальних правил і домовленостей, що призводять до впливу та керування олігархатом медіасистем, докорінно відрізняють таку модель преси від американської та західноєвропейської.

Цієї ж ідеї дотримується у своїх дослідженнях і словенський вчений С. Спліхал. Проаналізувавши медіа в посттоталітарних країнах після розпаду соціалістичної системи, дослідник зазначив трансформацію ЗМІ цих регіонів як «імітацію» західних моделей [14].

Загалом дослідники медіасистеми постсоціалістичних країн характеризують її як нестабільну, де на першому місці виступає боротьба влади за контроль над ЗМІ. А отже, беручи до уваги саме такі парадигми в розвитку преси країн молодшої демократії, відзначимо, що їх перехід від моделі тоталітарних медіа до моделі соціальної відповідальності за Д. Мак-Квейлом характеризується такими тенденціями: 1) політика значною мірою формує та впливає на медіасистеми; 2) на розвиток медіа впливають економіка та корупція; 3) економічна незалежність медіа є запорукою їхньої свободи; 4) концентрація капіталу, проникнення міжнародних корпорацій на ринку країн, економічна залежність і тиск влади на медіасистеми ускладнює їх розвиток та становлення.

Література:

1. Habermas J. (1989) *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge.
2. McQuail, D. (2000) *Normative theory of media and society*. In McQuail *McQuail's Mass Communication Theory* (4th ed), London.
3. Hallin D. Manchini P. (2004) *Comparing Media Systems. Three Models of Media and Politics*. Cambridge.
4. McLuhan M. (1967) *Media is a message*. A bantam book. N.Y. – Toronto-London.
5. Хабермас Ю. К разуму публичной сферы. *Ах, Европа. Небольшие политические сочинения*. М., 2012.
6. Сиберт Ф., Шрамм У., Питерсон Т. *Четыре теории прессы*. М. : Нац. ин-т прессы ; «Вагриус», 1998.
7. McQuail, D. (2005) *McQuail's Mass Communication Theory*. 4th Edition. London : Sage.
8. Hallin D. Manchini P. (2004) *Comparing Media Systems. Three Models of Media and Politics*. Cambridge.
9. *Comparing Media Systems Beyond the Western World* (2012) / Ed. By Daniel C. Hallin and Paolo Manchini. Cambridge University Press.
10. Curran J., Seaton J. (1997) *Power without Responsibility: the press and broadcasting in Britain*. London–New York.
11. Curran J., Park M.J. (Eds.). (2000) *De-Westernizing Media Studies*. New York : Routledge.
12. Voltmer K. (2012) *How Far Can Media System Travels: Applying Hallin & Mancini's comparative framework outside the Western world*. In D.
13. Jacubowicz K. (2001) *Rude Awakening. Social and Media Change in Central and Eastern Europe*. *The Public*. 2001. Vol. 8, № 2. P. 59-80.
14. Splihal S. (2001) *Imitative Revolutions. Changes in the Media and Journalism in East-Central Europe*. Paper presented at the conference «Democratization and Media». Italy, Bellagio.